az egész merő szar volt, nincs rá más szó, miközben a szóban forgó kollégát igazán őszintén tisztelem.

A mai énekesek megannyi utazó légipoggyász. Az ember megszokta, hogy a prózai szín-házban egy-egy gesztus beállítása akár egy órán át is eltarthat, igyekszik hát húsz napra az Operához szögezni őket, hogy kialakuljon a közös nyelv, az a személyes vonzalom, amely e munkához nélkülözhetetlen. De hiába, mindig ki-mesterkedik, hogy egy-két napra megszökje-nek, mert másutt van fellépésük, márpedig erő-szakkal mégse lehet ide kötni őket, mint ahogy a díszítőt se lehet meggátolni abban, hogy vasár-naponként kiránduljon a barátnőjével. Csupa emberi dolog, ugye... Megváltoztak az idők, a zsarnoki rendezők korszaka helyett ma a bárhol, bármikor készségesen majomkodó énekesek korát éljük, és mindeközben lassan semmivé lesz a szakmai színvonal.

Aztán meg itt vannak a karmesterek. Nekem nem adhatnak be akármilyen zagyvaságot, tudok partitúrát olvasni, öt percig még a karmesteri pálcával is tudok bánni, ami éppen elég arra, hogy ők a nézőtér végéből megítélhessék a hatást. Mahlernek, Wagnernek, Toscanininek volt igazuk, a muzsikusoknak, akik egyszersmind rendezők is voltak: egy színházi folyamatot nem irányíthat két ember. Megjegyzem, Mahler bele is halt abba, hogy egy méltatlan korban méltó színházat akart teremteni.

A másik megoldás az, amit Felsenstein alkalmazott Berlinben, s magam is ezt pártolom: az előadás gazdája legyen a rendező, a zenekari árokban pedig ne egy pálcasztár uralkodjék - elég egy egyszerű zenekarvezető. De mindehhez áldozatkész fiatal énekesek és karmesterek kellenek. Ilyen szellemet a sztárok és dívák kultusza nem tűr meg.

Ma már nemis divat a vezénylés, ma már csak manővereznek: ne túl gyorsan, ne túl hevesen, csak semmi meglepetést, a belépések legyenek mindig pontosak, a hangulat minél kellemesebb. Idáig süllyedtünk a hanglemez-inváziótól örökölt zenehallgatási szokások miatt! Holott a nagyok - a maiak közül például Carlos Kleiber - természetüktől fogva szabálytalanok, végletesek, emberiek, tehát nem csalhatatlanok - de soha nem felcserélhetők vagy összetéveszthetők. Meglátja, eljön a nap, amikor a közönség már azt sem tűri el, ha megrögzött szokásait csak egy picit is megpiszkálják.

Egy Traviata-repríz alkalmából Callas is beszélt nekem erről. Vele különben is jól lehetett beszélgetni. Elmesélte, hogy mindig zavarban van, amikor ennek az operának az utolsó felvonását énekli: a tüdővészben haldokló hősnőt - tökéletesen egészséges hanggal. „Ki fogom próbálni, hogy a hangom törékenyebb, tompább, szinte fuldokló legyen." Egy estén meg is kockáztatta - csodálatos volt. De a kritikusok azt állították, hogy aznap este nem volt igazán formában; és így soha többé nem vállalkozott rá.

1947-ben, ugyancsak a Traviatánál, nekem is támadt egy hasonló indítékú ötletem: azt akartam, hogy Germont szivarozzon. Úgy gondoltam, ezzel minden problémát megoldok: visszahelyezem az operát a valóságba, konkrétabbá teszem a színjátékot. Vannak, akik még ma is itt tartanak, ennél az elképzelésnél - ami engem illet, rég kigyógyultam belőle. Nekem ne mondják, hogy az operát jobban kötik a konvenciók, mint a színházat - mintha nem volna konvenció már magában az is, hogy az ember emelt hangon szólal meg egy dobogón! Az opera, éppúgy, mint a színház, csak elefánti méretekre nagyítva, maga a legteljesebb abszurditás, monstruózus irrealitás, amelyet valamennyien zavartan és szkeptikusan szemlélünk -- amíg csak ránk nem köszönt az a megmagyarázhatatlanul boldogságos nap, amikor mindenestül rabul ejt.

Van-e súlya a színháznak? Hasznos-e, szükséges-e? Minden jel szerint: nem. És mégis: az ember mindeddig még nem talált fel semmi egyszerűbbet és semmi bonyolultabbat, mint ezt az eleven kommunikációt beszélő vagy éneklő emberi lények, férfiak és nők között. Nincs közvetlenebb módja, hogy mély gondolatokat fejezzünk ki, hogy szembenézzünk önmagunkkal, hogy eltöprengjünk az ember jövőjén és ezt a jövőt mozgásformákba öntsük. És ez megérdemli, hogy annyi munkát, tévedést, fájdalmat, gyötrelmes félreértést és szigorú keménységet ruházzunk bele; mert, amint Copeau mondotta, „kerget a minden áron megakadályozandó kudarc édessége". Mert hiszen *a Don Giovanni* titkát soha rendező be nem kerítheti. És mégis: ki-ki a maga módján gazdagítja a kollektív anyagot, amelyre az utána jövők építhetnek. Copeau arról álmodozott, hogy egy színészekből, festőkből, írókból, muzsikusokból álló közösségben élhet és alkothat, de persze maga is tudta, hogy ez utópia. És mégis: ebben a fantáziaképben olyan erős igazságtartalom bujkál, hogy értelmet adhat egy egész életnek -. az én életemnek mindenképpen."

Le Monde, 1989, *november 9.*

Fordította: Szántó Judit

NÁNAY ISTVÁN

HATÁROK NÉLKÜLI SZÍNHÁZ?

A világ egyik legszebb fekvésű helysége a szicíliai Taormina. Az Etna tőszomszédságában, egy hegy tetején épült a középkori városka, amelynek határában a hegy meredeken szakad le a tengerre. A városka éke a görög színház, amely nekünk, magyaroknak különösen kedves, hiszen legtöbbünk Csontváry fantasztikus festményéről ismeri. (Közbevetőleg: Taorminában húsz ország prominens színházkritikusai közül a magyar festőnek persze még a nevét sem hallotta egy sem.) Taormina ma az idegenforgalomból él. A természeti és építészeti szépségek mellett mindenekelőtt a tavasztól őszig tartó nagyhírű és rangos kulturális rendezvény, a Taormina Arte vonzza a látogatókat. Színházi és balettelőadások, hangversenyek és filmpremierek, kiállítások, folklórprogramok s egyéb spektákulumok közül válogathatnak a nagypénzű turisták.

A Taormina Arte májusi, bevezető aktusa immár harmadik éve az úgynevezett Európa színházi díj átadásának ceremóniája. Ezt a díjat a Taormina Arte szervezőbizottsága alapította és az Európai Közösség patronálja. Azok a személyek, együttesek vagy intézmények kaphatják meg, akik vagy amelyek kiemelkedő szerepet játszottak a második világháború utáni Európa színházi kultúrájának gazdagításában. Neves kritikusokból és színházi szakemberekből álló nemzetközi zsűri dönti el, ki érdemes erre a hatvanezer ECU-s díjra. Eddig Ariane Mnouchkine és Peter Brook kapta meg. 1990-ben Giorgio Strehlernek ítélték oda. Ugyanakkor egy speciális (tizenhétezer ECU-s) díjat is létrehoztak, amellyel, a színházi nyelv megújításában elért eredményeiért, Anatolij Vasziljevet jutalmazták.

Egy díj átadása persze önmagában nem eléggé jelentős esemény ahhoz, hogy egy fesztivál nyitánya legyen: fel kell hát tupírozni. Strehler és Vasziljev díjazását háromnapos tudományos tanácskozás előzte meg, amelyen a két rendező munkásságát elemezték és méltatták. Kiegészítő rendezvények is zajlottak az ódon paloták közé épült, korszerű színházzal és konferenciatermekkel ellátott modern kongresszusi és kultúrpalotában: így a színházkritikusok nemzetközi szövetségének elnökségi ülése, illetve az európai színházi újságok és folyóiratok szerkesztőinek szimpóziuima. Ez utóbbin volt szerencsém részt venni, s így több száz magammal a díjátadási szertartáson is jelen lehettem.

Nem akarom untatni az olvasót annak részle-

A vihar című Shakespeare-színjáték (Giulia Lazzarini és Tino Carraro)

tezésével, milyen presztízsveszteségünk, erkölcsi kárunk származott abból, hogy a Római Magyar Akadémia nemtörődömsége, trehánysága miatt nem érkezett meg Taorminába az a kollekció, amelynek egyrészt a színházi újságok és folyóiratok kiállításán kellett volna reprezentálnia a magyar szaksajtót, másrészt videofelvételek segítségével képet kellett volna adnia a magyar színházi kultúra főbb tendenciáiról. Inkább arról a tanulságos ellentétről szólnék, amely a színházi újságírók megbeszélésének konklúziója és a tudományos tanácskozásnak nevezett díjátadás hangvétele között alakult ki.

Az Európa-díj körüli felhajtás nyíltan azt a politikai célt szolgálta, hogy a kultúra terén is nyomatékosítsa és tudatosítsa Európa 1992-től megvalósuló egységének eszméjét. Teljesen nyilvánvaló, hogy Strehler - aki egyrészt 1982-től a párizsi Európa Színház igazgatója, s ebben a minőségében földrészünk számos országából meghívott előadások (például a Katona József Színház *Három* nővérének, Catullusának és *Plato*novjának) házigazdája, másrészt mint rendező sok országban dolgozott - szinte megtestesítője annak az elképzelésének, hogy a határok nélküli Európában a kultúra, s így a színház is, internacionális legyen. S az is nyilvánvaló, hogy Vasziljev díjával azt kívánták demonstrálni: a kultúrában is ledőltek a falak Európa keleti és nyugati fele között.

(Mellesleg jellemző, hogy a színházi díjátadási ünnepségről hiányzott maga a színház. Legalábbis a színházi előadás. Az egyetlen színházi esemény Vasziljev néhány színészével tartott demonstrációja volt, amelyen bemutatta: milyen módon, milyen technikával dolgoznak a próbákon. Dosztojevszkij-szövegek, illetve *A kaméliás hölgy egy* epizódja alapján improvizáltak. Ugyanazt a feladatot több színész is végrehajtotta, a jelenet a színészi karakterek különbözőségétől függően más-más hangsúlyokat, eltérő érzelmi töltetet kapott. A mozgás és a beszéd mesterséges szétválasztásával több variációt is eljátszottak; egyszer a szövegmondásnak kellett maximális érzelmi és indulati feszültségekkel telítődnie, míg a mozgás laza és indifferens maradt, máskor fordítva történt. Igen élvezetes és - hála a színészek felkészültségének - csaknem előadásszintű volt ez a demonstráció; de mégsem élő, igazi színház!)

Miközben a színházterem színpadán elhelyezett, húsz méter széles asztal mögött a híresség-ek arról beszéltek, hogy haldoklik a nemzeti kultúra, hogy csak a különböző feladatokra optimálisan szervezett nemzetközi stáboké a jövő, hogy a legjobb produkciók egész Európában láthatók lesznek, hogy a valamire való színészek, rendezők, tervezők hol itt, hol ott, hol hazájukban, hol másutt fognak dolgozni stb., addig egy kis, levegőtlen teremben, a Sipario című folyóirat szervezésében, húszegynéhány kritikus, színházi újságíró és szerkesztő a nemzeti kultúrák elsorvaszthatatlansága mellett érvelt. Bár a szimpózium jelmondata - Európában a jövő színháza a határok nélküli színház - összecsengett az egész rendezvény alapgondolatával, az előadásokból és a záró kerekasztal-megbeszélésből mégsem a szervezők által várt és óhajtott konklúzió kerekedett ki. A jelmondathoz természetesen mindenki másként viszonyult; éles különbség volta nyugati és keleti delegátusok véleménye között, hisz értelemszerűen Európa két térfelén az integráció mást és mást jelent. De a nézetkülönbségeknél erősebb volt az a közös felfogás, amelyet elsősorban a svéd, a nyugatnémet, az angol, a lengyel meg a magyar szaksajtó képviselője hangoztatott, hogy tudniillik színházi téren távolról sem szabad olyan fokú integrációban gondolkodni, minta politikai és gazdasági szférában. A színházak internacionalizálódását zsákutcának tartottuk, mert az a repertoár, a játékstílus uniformizálódását, a kommercializálódást s óhatatlanul az amerikanizációt hozná magával. Síkraszálltunk tehát a nemzeti jelleg primátusa mellett, elismerve persze a kölcsönös vendégszereplések fontosságát, valamint hangsúlyozva a színházi lapkészítők közvetlen találkozásának hasznosságát, hiszen az információközvetítésnek valóban határok nélkülinek kellene lennie.

Hogy az újságírók, a kritikusok tanácskozásán nem született olyan „közös közlemény", amely a rendezvény központi gondolatát erősí-tette volna, egyáltalán nem zavarta meg az ünnepségeket, amelyek lényegében Strehler kritikátlan dicsőítésének jegyében zajlottak. A nap bármely szakában nézett is be az ember a színházterembe, egy dolog változatlan volt: a színpad közepén a fehér hajú Maestro ült, rendíthetetlenül és fáradhatatlanul. Körülötte két-három óránként változtak a beszélgetések és előadások résztvevői, de ő maradt. Hol a színészei meséltek arról, milyen nagyszerűen dolgozik velük Giorgio, hol az olasz kritikusok és színházi szakírók magasztalták az ünnepelt zsenialitását, hol külföldi méltatói, kollégái szóltak Strehler korszakos jelentőségéről és az európai színház megújításában játszott szerepéről. A legtöbbet persze ő maga szónokolt, lendületesen, szellemesen és ellenállást nem tűrőn. Szerepelt. Játszott. Élte a sztár szerepét. Ha ez nem Olaszországban történik, elviselhetetlenül émelyítő, ízléstelen lett volna (egyes résztvevőkben talán még bizonyos személyi kultuszos felhangokat is ébresztve). De itt még az unalmasabb percek is teátrálisak voltak, az ön- és kollégatömjénezés is csupán megbocsátható túlzásnak tűnt.

Maga a díjátadás úgy zajlott le, akár egy itáliai tévéshow. A daliás férfiszépség Strehler tündökölt, míg mellette a fekete nadrágos-inges-zakós, csapzott, ősz-es-fekete szakállú, törékeny Vasziljev igyekezett kibújni a képből. S ezt a ceremóniát követte egy még nagyobb: a bankett. A csodálatos középkori San Domenico kolostorból átalakított, minden kényelemmel ellátott hotel pálmafás kerengőudvarában szolgálták fel az aperitifet, s a barokkosan átalakított hajdani refektóriumban volt a hétfogásos pazar vacsora. Az ünnepeltek elkülönítve, a díszasztalnál ültek. A többi asztalnál a felső tízezer eleganciája keveredett a művészek lomposságával. A kezdeti ünnepélyes feszélyezettség hamar mediterrán örömünneppé oldódott.

Ki gondolt ekkor már Európára, az integrálódó színházra?